

TOPONIMIE DOBROGEANĂ: CALLATIS-PANGALLA-MANGALIA

Laurențiu Radu*

Abstract: *With the contribution of the new mass media, cartographic information is more accessible now. Therefore we can make some corrections and give additional details regarding urban development on the territory of Dobrudja. The article presents information from several maps, together with the results of archaeological research at the ancient city of Callatis (Mangalia), indicating that Pangala not only isn't situated on the same location as Mangalia, but also lies further south, near 2 Mai village or on the Bulgarian seashore.*

Rezumat: *Beneficiind de aportul noilor mijloace de comunicare în masă, informațiile cartografice sunt mult mai accesibile în prezent, astfel încât se pot face unele corecturi și detalieri cu privire la evoluția urbană pe teritoriul dobrogean. Articolul prezintă informații furnizate de mai multe hărți, coroborate cu rezultatele cercetărilor arheologice referitoare la orașul antic Callatis (Mangalia) din care rezultă că Pangala nu ocupă același amplasament cu Mangalia, ci se află mai la sud, fie în zona localității 2 Mai, fie pe litoralul bulgăresc.*

Key words: *Dobrudja, Callatis, Pangala, Mangalia.*

Cuvinte cheie: *Dobrogea, Callatis, Pangala, Mangalia.*

Datorită diversificării în ultimii ani a surselor de informare, dintre care menționăm în primul rând internetul, cartografia istorică, toponimia antică, medievală sau modernă înregistrează noi progrese, de natură să pună la îndoială anumite identificări considerate sigure. În cele ce urmează, ne vom referi la unele aspecte privind denumirile purtate de cel mai vechi centru urban de pe teritoriul României, Mangalia.

Orașul antic Callatis este menționat de sursele cele mai importante pentru istoria veche a Dobrogei, dintre care amintim Tabula Peutingeriană¹, Scutul de la Dura-Europos², Itinerarium Antonini³, Notitia episcopatum⁴, Geograful din

* Muzeul de Arheologie Callatis Mangalia, Șoseaua Constanței, nr. 23, 905 500, Mangalia, laurentziu2003@yahoo.ca

¹ Popescu-Spineni 1978, 80-83; Dumitriu-Snagov 1996, 195, fig. 105.

² Popescu-Spineni 1978, 83-84.

³ Popescu-Spineni 1978, 84-83.

⁴ Popescu-Spineni 1978, 87.

Ravenna⁵ la care se adaugă și inscripțiile descoperite în oraș⁶, astfel că localizarea sa este sigură și nu constituie prin urmare subiectul prezentului articol.

După dispariția vieții urbane callatiene, cândva între începutul sec. VII și evenimentele provocate de migrația protobulgară⁷, descoperirile monetare indică o reluare a locuirii în zona orașului în intervalul cronologic delimitat de prima jumătate a sec. IX și a doua jumătate a sec. XI. Orașul a renăscut ulterior ca port comercial, impulsivat de deschiderea Mării Negre comerțului internațional al epocii⁸. Pe unele dintre hărțile și portulanele⁹ realizate în această perioadă apare Pangala, oraș medieval plasat pe litoralul Mării Negre. Dintre acestea amintim cea mai veche hartă nautică, Carta Pisana de la sfârșitul sec. al XII-lea, păstrată la Biblioteca Națională din Paris, care redă denumirea de Pangalia¹⁰. Ulterior, portulanul realizat de Pietro Vesconte (1320-1321) prezintă Pangallia¹¹, la Marino Sanudo (1322) este tot Pangallia¹², la Anonimo Veneziano (cca. 1450)¹³ și la Grazioso Benincasa (1471)¹⁴ apare Pangalla, la Iehuda ben Zara (1497) Pangalay¹⁵, la Andrea Benincasa (1508) Pangalla¹⁶, în Atlasul Nautic al Contelui de Octomano Freducci di Ancona (1538) apare Pangalla¹⁷, la Battista Agnese (1542) Pangala¹⁸, în Anonimo Italiano din 1542 este Pangalla¹⁹, la Diego Homan (cca 1570) Pagala²⁰. O altă versiune, Bagalia (Μπαγάλια), mai apropiată de denumirea actuală, este menționată pe un portulan tipărit la Veneția în 1573²¹. Localitatea este amintită de Joan Martines în 1586, pe „Harta Nautică a Europei, a Africii Septentrionale și

⁵ Popescu-Spineni 1978, 87-88.

⁶ Avram 1999, *passim*.

⁷ Barnea, Al. 1994, 380-381: „Descoperirea unui pavaj peste două monede de la împăratul Phocas, indică dănuirea acestui cartier și a zidului de incintă până în primele decenii ale veacului al VII-lea” ; Mănușu-Adameșteanu 1995-1996, 287.

⁸ Barnea 1959, 903-911; Mănușu-Adameșteanu 1995-1996, 293-294.

⁹ O prezentare generală la Atanasiu 2008, 257-292.

¹⁰ Popescu-Spineni 1938, 72.

¹¹ Dumitriu-Snagov 1996, 199, fig. 107; Baraschi 1988-1989, 273, fig. 1.

¹² Dumitriu-Snagov 1996, 201, fig. 108.

¹³ Dumitriu-Snagov 1996 201, fig. 109 B.

¹⁴ Dumitriu-Snagov 1996, 209, fig. 112.

¹⁵ Dumitriu-Snagov 1996, 212, fig. 114 B; Koledarov 1970, 249, harta nr. 3.

¹⁶ Dumitriu-Snagov 1996, 215, fig. 115 B.

¹⁷ Dumitriu-Snagov 1996, 216-219, fig. 116.

¹⁸ Dumitriu-Snago 1996, 220, fig. 117.

¹⁹ Dumitriu-Snagov 1996, 222, fig. 118.

²⁰ Dumitriu-Snagov 1996, 223, fig. 119.B.

²¹ Năsturel 1957, 296-297, 301.

a Asiei Mici”, ca Pangalai²² și de Vincenzo di Demetrio Volcio da Ragusa în 1606, ca Pangala²³. Ca linii generale de prezentare a acestor portulane și hărți se remarcă faptul că pe ele nu se pot localiza așezările înscrise decât prin ordinea lor aproximativă, pentru că, dat fiind scopul pur nautic al documentelor cartografice amintite, pe acestea nu sunt trecute așezările și formele de relief din interiorul continentului. Numele orașului apare scris sub forme diferite: Pangallia, Pangalla, Pangalay, Pagala, Bagalia²⁴. Istoricii care s-au ocupat de studiul acestor hărți nautice au identificat Pangalla cu actualul oraș Mangalia²⁵.

O altă informație referitoare la tema studiată este furnizată de către frescele existente în *Loggia lui Raffael Sanzio* (1562), galeria care unește apartamentul papal de Secretariatul de Stat, aflată la Vatican. Aceste fresce, executate cu multă grijă de către cartografi de seamă și utilizând cele mai avansate metode ale epocii, prezintă Pangala, Tomi și Varna în această ordine²⁶. Este important de reținut plasarea orașului Tomis în apropiere de Varna.

Harta lui Iacobo Gastaldi (Castaldo), geograf italian din sec. XVI, intitulată “*Romaniae quae olim Thracia dicta, vicinarumque regionum, uti Bulgariae, Walachiae*” din 1584²⁷, prezintă orașul Pangala amplasat pe malul stâng al râului Naxius (aproximativ în zona localității 2 Mai) (Fig. 1). Nicolaus Germanus, pe o hartă din 1507, prezintă Gostanza, Pangalla, Chaliacea (Caliacra) și Gavarna (Cavarna)²⁸.

La începutul sec. XVII este menționată ca localitate pe hărțile epocii, Pangala Noua, situată pe litoralul bulgăresc al Mării Negre: Levinius Hulsius, pe o hartă din 1630, prezintă Pangala în zona localității 2 Mai, apoi Tomi și Pangala Noua, după care urmează Caliacra²⁹. Joan Blaeu sau Bleauw a realizat mai multe hărți și atlase, unele împreună cu tatăl său, Guillaume Blaeuw, dintre care menționăm pe cea din 1645, “*Walachia Servia Bulgaria Romania*”, publicată în atlasul “*Theatrum Orbis Terrarum, sive Atlas Novus in quo Tabulae et Descriptiones Omnium Regionum, Editae a Guiljel et Ioanne Blaeu*”, care prezintă Pangala în zona localității 2 Mai, apoi Tomi și Pangala noua mai la sud³⁰ (Fig. 2).

²² Dumitriu-Snagov 1996, 231, fig. 122.B.

²³ Dumitriu-Snagov 1996, 245, fig. 127.

²⁴ Grămadă 1925, 440, 443.

²⁵ Grămadă 1925, 440; Ciobanu 1970, 304; Koledarov 1970, 259; Dumitriu-Snagov 1996, 244 etc.

²⁶ Dumitriu-Snagov 1996, 245-249, fig. 128. A.

²⁷ Popescu-Spineni 1978, 136; Buchholtzer, Rotaru 1937, fig. 22; <http://earth.unibuc.ro/images/96.jpg>.

²⁸ Popescu-Spineni 1938, 98-103; Popescu-Spineni 1978, 115.

²⁹ Buchholtzer, Rotaru 1937, fig. 21.

³⁰ Popescu-Spineni 1978, 154-155; http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Blaeu_1645_Walachia_Servia_Bulgaria_Romania.jpg?uselang=ro accesat la 07.03.2013.

Nicolaus Visscher publică în 1685 o hartă a Mării Mediterane care cuprinde și litoralul românesc, menționând Magnegalia pe locul actualului oraș Mangalia, Pangala pe malul opus al râului Naxius (în zona localității 2 Mai), Tomiswar plasat într-un golf, Pangala Nova, pe un promontoriu după care urmează, Galegri (Caliacra) și Caverna (Cavarna), toate aceste localități fiind plasate la sud de Mangalia³¹. Aceleași localități apar și pe harta realizată de Gerardus Valk în 1695³², ca și pe o hartă a Balcanilor din 1738, realizată de către J. Ratelband³³. Guillaume de l'Isle, membru al Academiei de Științe din Paris, publică în anul 1696 o hartă care arată orașul Mangalia, cu mențiunea „Port de Mangalia un des meilleurs de la Mer Noire”³⁴.

Fig. 1. Harta realizată de Jacobo Castaldo la 1584. Detaliu / Map made by Jacobo Castaldo in 1584. Detail (apud <http://earth.unibuc.ro/images/96.jpg>).

³¹ Buchholtzer, Rotaru 1937, fig. 27.

³² Constantinescu 2006, accesat la 07.03.2013.

³³ [http://commons.wikimedia.org/wiki/File:1738_Ratelband_Map_of_the_Balkans_\(Bosnia,_Serbia,_Bulgaria,_Rumania\)_-_Geographicus_-_Balkans-lafeuille-1738.jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:1738_Ratelband_Map_of_the_Balkans_(Bosnia,_Serbia,_Bulgaria,_Rumania)_-_Geographicus_-_Balkans-lafeuille-1738.jpg) accesat la 07.03.2013.

³⁴ Buchholtzer, Rotaru 1937, fig. 26; Popescu-Spineni 1978, 159.

O hartă realizată de Homann Heirs în 1752, intitulată „Hungariae”, dar care înfățișează pe lângă Ungaria, nordul Greciei și Balcanii, are următoarea legendă referitoare la orașul mangaliot:

„Pangala Turcis, [Mangalia]

Puglicora Graecis

Tomiswara Moldavis

[Tomis]”³⁵.

Considerăm că, în acest caz, autorul a indicat ca fiind unul și același oraș trei așezări care apar separat în alte hărți și a identificat Pangala cu orașul turcesc (musulman) Mangalia, denumit de greci Puglicora și de moldoveni Tomiswara, dar, de fapt, referirea era la orașul Tomis (altul decât orașul antic).

Fig. 2. Harta realizată de Joan Blaeu 1645. Detaliu / Map made by Joan Blaeu in 1645. Detail (apud http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8c/Blaeu_1645_Walachia_Servia_Bulgaria_Romania.jpg).

³⁵ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:1752_Homann_Heirs_Map_of_Hungary,_the_Balkans,_%5E_Northern_Greece_-_Geographicus_-_Hungarie-hmhr-1752.jpg accesat la 07.03.2013.

Giovanni Antonio Rizzi Zannoni, un cartograf Italian, foarte apreciat de contemporanii săi, s-a ocupat mai ales de geografia Imperiului otoman. Una dintre hărțile realizate de acest autor, "*Carte de la partie septentrionale de l'empire ottoman*", apărută la Veneția în anul 1774, prezintă Eski Pangola (Tomiswar) în apropierea Constanței, Mankala pe locul actualului oraș și Iegni Pangola, la sud de Mangalia (Fig. 4)³⁶.

Charles Francois Delamarche, autorul hărții *Carte Des Environs De La Mer Noire ou se trouvent Ukrayne, La Petite Tartarie, La Circassie, La Georgie*, apărută în 1783 prezintă Mankalia în zona limanului mangaliot și Iegni Pangola mai la sud³⁷.

În anul 1794, pe o hartă realizată de Laurie and Whittle, doi cunoscuți cartografi englezi, care au activat la sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX, intitulată „*A New Map of Turkey in Europe Divided into all its Provinces with the Adjacent Countries in Europe and Asia: Drawn Chiefly from the Maps Published by the Imperial Academy of St. Petersburg*”, pe locul actualului oraș Mangalia apare Mankala, iar mai la sud este menționată Iegni Pangola³⁸.

Treptat, spre sfârșitul sec. XVIII, denumirea de Pangola dispare de pe hărțile contemporane. Conform observațiilor noastre realizate până la momentul redactării prezentului articol, ultima hartă pe care apare această denumire este cea realizată de către John Cary (1754-1835) în 1801, intitulată „*A New Map of Turkey in Europe, Divided into its Provinces, from the*

Fig. 3. Harta realizată de Nicolaus Visscher la 1685 / *Map made by Nicolaus Visscher in 1685. Detail (apud <https://www.raremaps.com/gallery/enlarge/24937>). Detaliu.*

³⁶ Popescu-Spineni 1978, 198; http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/12/Giovanni_Antonio_Rizzi_Zannoni_Carte_de_la_partie_septentrionale_de_l%27empire_otoman_1774.jpg.

³⁷ Popescu-Spineni 1978, 194. http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Charles_Francois_Delamarche_Carte_Des_Environs_De_La_Mer_Noire_ou_se_trouvent_LUkrayne_La_Petite_Tartarie_La_Circassie_La_Georgie.1783.jpg accesat la 07.03.2013.

³⁸ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:1794_Laurie_and_Whittle_Map_of_Greece,_Turkey_andamp_the_Balkans_-_Geographicus_-_TurkeyEurope-lauriewhittle-1794.jpg accesat la 07.03.2013.

Best Authorities”³⁹. În mod sugestiv, în timp ce la Mankala (Mangalia) simbolul localității este reprezentat de o clădire înaltă, similar cu simbolurile localităților Chiustenza, Kavarna și Varna, la Pangola este figurat un simplu cerc, dovadă a importanței scăzute și a declinului acestei așezări.

Cercetările arheologice efectuate în orașul actual Mangalia și fostul orașul antic Callatis nu au evidențiat un strat arheologic care să poată fi pus în legătură cu orașul medieval Pangala⁴⁰. În general, apare un nivel modern, apoi un strat de pământ amestecat cu multe fragmente de cărămidă, țigle și olane, sub care se află ultimul nivel romano-bizantin, identificat în mai toate săpăturile de salvare efectuate în interiorul cetății la circa -1,50 m față de nivelul actual de călcare⁴¹. În cursul unor cercetări arheologice desfășurate relativ recent, s-a estimat că suprafața orașului delimitată de incinta de epocă romano-bizantină este de circa 23 ha, dintre care 10 ha au fost acoperite de apele mării⁴².

În urma unor prospectări submarine, desfășurate între anii 1966-1968, scafandrul V. Cosma a identificat resturi de la construcții din piatră, situate la circa 150-200 m distanță față de malul actual, în dreptul școlii satului 2 Mai. Alte urme de ziduri și pavaje au fost observate la circa 15 m de mal, între casa cu nr. 343 de pe strada M. Kogălniceanu (șoseaua spre Vama Veche) și căminul cultural. În legătură cu descoperirile mai sus menționate, V. Cosma considera că „nu este exclus să facă parte dintr-o altă așezare, neidentificată, ce a fost înghițită de mare”⁴³. Vestigii arheologice aflate la peste 2000 m în larg, în aceeași zonă, au fost menționate și de către C. Scarlat, șeful sectorului de cercetări subacvatice al Muzeului Marinei Române din Constanța⁴⁴.

Pe de altă parte, numele de Mangalia este menționat pentru prima dată de către raguzanul Paolo Giorgi în anul 1595⁴⁵, după ocuparea Dobrogei de către Imperiul

³⁹ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:1801_Cary_Map_of_Turkey_in_Europe,_Greece,_and_the_Balkan_-_Geographicus_-_TurkeyEurope-cary-1801.jpg.

⁴⁰ Spre deosebire de Moncastro-Cetatea Albă-Belgorod Dnestrovski, unde cercetările arheologice au pus în evidență multe vestigii medievale: Kravchenko 1986, *passim*; Căndea 1999, 223-312; adăugăm și observațiile personale efectuate în anul 1998, în calitate de participant la campania de cercetare arheologică condusă de dl. dr. Ionel Căndea, căruia îi mulțumesc și pe această cale pentru sprijinul acordat.

⁴¹ Observații arheologice efectuate cu ocazia introducerii țevelor de termoficare în zona Casei de Cultură, str. Oituz și B-dul 1 Decembrie, în anul 2006, și a altor cercetări arheologice la care am participat în perioada 2001-2010.

⁴² Alexandru, Constantin, Ionescu 2004-2005, 420.

⁴³ Cosma 1973, 32-33.

⁴⁴ Scarlat 1973, 538, fig. 7

⁴⁵ Călători străini, III 392.

Otoman, acțiune care s-a finalizat odată cu integrarea celor două cetăți moldovenesti, Chilia și Cetatea Albă, în anul 1484, urmată ulterior de colonizarea acestei regiuni cu elemente de origine turcă sau cu supuși ai sultanului⁴⁶. Probabil că în acest interval a fost înființat orașul Mangalia, Mankala sau Mangnegalia cum apare pe unele hărți.

Fig. 4. Harta realizată de Giovanni Antonio Rizzi Zannoni în 1774. Detaliu / Map made by Giovanni Antonio Rizzi Zannoni in 1774. Detail (apud http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/12/Giovanni_Antonio_Rizzi_Zannoni._Carte_de_la_partie_septentrionale_de_l'empire_otoman._1774.jpg).

Un călător englez, Giovanni Battista de Burgo, menționează că Mangalia „are un castel întărit pe malul mării și o cetate foarte înaltă pe un deal”⁴⁷. Walerand de Wawrin, la 1445, descria astfel portul Panguala: au plecat din Mesembria și „având un vânt prielnic au ajuns la un port numit Mangalia”⁴⁸ (Panguala de fapt n. n.), care era foarte ciudat și se susține că Pentesilea, regina Amazoanelor, a pus să îl clădească după ce Hercule și Teseu au intrat pe furie în acel regat și s-au luptat cu Hipolita și Menalipa. Portul este <ocrotit> de un zid puternic care înaintază în mare, și are o latură de treizeci sau patruzeci de picioare și

⁴⁶ Evlia Celebi menționează că „după ce Ildârâm Baiazid Han a cucerit acest ținut de la bulgari, valahi și moldoveni, a așezat acolo tătari și cete de ostași din populația Anatoliei”, Călători străini, VI, 382.

⁴⁷ Călători străini, VII, 565.

⁴⁸ Denumirea Panguala a fost înlocuită de editorii volumului cu Mangalia.

marea și portul se află între zid și țărm; și în vremurile de demult nimeni nu putea să pătrundă pe mare în regatul Amazoanelor care se numește acum altfel, adică regatul Sciției, dacă nu pătrundea în strâmtoarea dintre zid și țărm care se întindea cam cât douăzeci de leghe franceze. Dar acum acel zid este stricat și dărâmat în multe locuri, așa că adesea multe vase se zdrobesc acolo împinse de furtună; dar se mai vede bine încă starea < de odinioară > a zidului și a portului și se spune că de partea cealaltă a regatului, **pe uscat, el este înconjurat de munți atât de înalți**, încât nimeni nu poate pătrunde decât cu mare primejdie”⁴⁹, descriere care nu se potrivește regiunii dobrogene și orașului Mangalia, situat într-o câmpie, fapt confirmat și de Evlia Celebi: „orașul este frumos și înfloritor, fiind așezat pe malul mării, într-un șes nisipos”⁵⁰. În anul 1711, Aubry de la Motraye, după plecarea din orașul Constanța, poposește în orașul „Tomi, numit de turci Pangala, de moldoveni Tomisovara și de greci Panglicara (orașul vechi)”, după care pleacă către Kallatis⁵¹. Raportându-ne și la informațiile furnizate de către harta realizată de către Homann Heirs, prezentată mai sus, credem că se referă la Eski Pangala sau Tomiswar, care apare pe harta lui Zannoni din 1774, localitate situată între Sutguli și Chiustenza (Constanța) și pe harta lui Laurie & Whittle din 1794.

Concluzii

1. Mangalia, Magnegalia, Mankalia se plasează pe locul vechiului oraș antic Callatis și se dezvoltă ca un oraș musulman.

2. Eski Pangala sau Tomiswar cum apare cel mai frecvent, se plasează probabil în vecinătatea orașului actual Constanța.

3. Pangala Nova, Pangola sau Iegni Pangala (*yeni* în limba turcă înseamnă *nou*) poate fi plasată în vecinătatea orașului actual Mangalia, în zona Șantierului Naval sau la 2 Mai, ori mai la sud, pe litoralul bulgăresc. În acest stadiu al cercetării, considerăm că acest oraș este reprezentat în portulanele medievale sub numele de Pangala, Pangallia, Pangalla, Pangalay, Pagala, Bagalia etc.

Bibliografie

- Alexandru, N., Constantin, R., Ionescu, M. 2004 – 2005, *Aspecte topografice ale cetății Callatis în epoca romano-bizantină*, Pontica 37-38, 419-438.
- Atanasiu, A. 2008, *Veneția și Genova în Marea Neagră. Nave și navigație (1204-1453)*, Brăila.

⁴⁹ Călători străini I, 82.

⁵⁰ Călători străini VI, 380.

⁵¹ Călători străini VIII, 526.

- Avram, Al. 1999, *Inscriptions grecques et latines de Schythie Mineure III. Callatis et son territoire*, Bucarest-Paris.
- Baraschi, S. 1988-1989, *Din toponimia medievală ponto-dunăreană*, Pontica 21-22, 271-285.
- Barnea, Al. 1994, *Cronica cercetărilor arheologice efectuate de Institutul de Arheologie "Vasile Pârvoan" din București în 1993*, SCIVA 45, 4, 380-381.
- Barnea, I. 1959, *Descoperirile arheologice din epoca feudală la Mangalia*, Materiale 6, 903-911.
- Buchholtzer, C., Rotaru, P. 1937, *Istoricul cartografiei. Hărțile vechi referitoare la țara noastră. Hărțile institutului Geografic Militar*, fascicula 5, ed. 2.
- Cândea, I. 1999, *Raport preliminar privind cercetările arheologice de la Cetatea Albă – punctul Citadelă (1997-1998)*, Istros 9, 223-312.
- Ciobanu, R. 1970, *Aspecte ale civilizației portuare din Dobrogea la sfârșitul secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea*, Pontica 3, 297-329.
- Constantinescu, Șt. 2006, *Litoralul românesc în documente cartografice. Perioada medievală*, <http://earth.unibuc.ro/articole/ii-litoralul-romanesc-in-documente-cartografice-perioada-medievala> accesat la 05.03.2013.
- Cosma, V. 1973, *Prospectări arheologice submarine*, BMI 42, 1, 31-38.
- Dumitriu-Snagov, I. 1996, *Monumenta Romaniae Vaticana. Manuscrise-Documente-Hărți. Catalogul Expoziției Istorice de la Muzeul Național Cotroceni – Două milenii de creștinism românesc*, ed. a II-a, București.
- Grămadă, N. 1925, *Vicina. Izvoare cartografice. Originea numelui, identificarea orașului, Codrul Cosminului*. Buletinul "Institutului de Istorie și Limbă", Cernăuți, 437-459.
- Koledarov, P. 1970, *West Black Sea Coast Ports in the Late Middle Ages (14th – 16th Centuries) listed on Nautical Charts, Etudes Historiques. A l'occasion du XIII-e Congres International des Sciences Historiques - Moscou, Aout 1970, tome 5*, Sofia, 241-272.
- Kravchenko, A. A. 1986, *Srednevekovyi Belgorod na Dnestre (konets XIII – XIV v.)*, Kiev.
- Mănucu-Adameșteanu, Gh. 1995-1996, *Aspecte privind circulația monetară la Mangalia în secolele X-XI (969-1081)*, Pontica 28-29, 287-300.
- Năsturel, P. Ș. 1957, *Așezarea orașului Vicina și țărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, SCIV 8, 1-4, 295- 303.
- Popescu-Spineni, M. 1938, *România în istoria cartografiei până la 1600*, I, București.
- Popescu-Spineni, M. 1978, *România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate până în pragul veacului nostru*, București.
- Scarlat, C. 1973, *Portul antic Callatis. Cercetări de arheologie submarină*, ActaMN 10, 529-540.